

ArtTherapyOnline: ATOL

Arteterapie v České republice

Dr. Marie Gabriela Lhotová Ph. D

Abstrakt

Daný článek spřehledňuje historii a vývoj arteterapie jako profese v České republice od roku 1913. Autorka článku popisuje, jak profese arteterapie začala iniciálním zájmem o intuitivní porozumění terapeutických možností, které jsou vlastní výtvarné tvorbě u lidí s fyzickým postižením a mentálním postižením. Zároveň článek podává přehled o tom, jak se arteterapie rozvinula jako profese, která představuje formu psychoterapie, která bere v úvahu komplexnost nevědomých procesů stejně jako roli arteterapeutického artefaktu v aktuální formě a v možnostech posunu ve výtvarném vyjádření. Článek zahrnuje i diskuzi významných osobností a institucí, které byly spojené s rozvojem arteterapie jako profese v České republice.

Klíčová slova:

Arteterapie, Česká republika, historie arteterapie, vzdělávání a výcvik v arteterapii.

Počátky arteterapie

Počátky arteterapie na území Čech lze vystopovat již v období Rakousko-Uherské monarchie. Profesor Rudolf Jedlička¹ zřídil v r. 1913 v Praze ústav pro výchovu mrzáčků (ústav pro handicapované děti). Již tam se zabývali estetickou výchovou s cílem jisté rehabilitace². Od r. 1926 se ředitel tohoto ústavu Augustin Bartoš³ úspěšně

¹ Prof. MUDr. Rudolf Jedlička V letech 1869-1926 byl předním českým chirurgem, rentgenologem a iniciátorem, propagátorem a mecenášem řady sociálně-zdravotních aktivit. V r. 1913 se významně podílel na založení prvního českého ústavu pro tělesně postižené děti v Praze, který byl později na jeho počest nazván Jedličkovým ústavem. Jedlička byl veden myšlenkou dát handicapovaným dětem možnost odborného léčení a odborné výchovy k pokud možno samostatnému a plnohodnotnému životu a celý svůj život tuto ideu prosazoval. Výtvarná tvorba byla v jeho ústavu významnou aktivitou.

² V prvních létech mu s prací pomáhal ředitel ústavu František Bakule. Měl na starost především ústavní školu, která byla od samého počátku významnou součástí celého zařízení. František Bakule, stejně jako profesor Jedlička, nebyl v té době ve svém oboru neznámou osobností. Jeho uměleckovýchovné pokusy konané s dětmi a jejich výsledky otiskované v tehdejších známých periodikách budily, stejně jako Bakuleho přednášky, živý zájem a rozruch mezi pedagogy počátku minulého století.

pokusil o paralelní působení praktického a uměleckého směru v estetické a mravní výchově. Řada tehdejších individualit v oblasti léčení a výchovy vynikala uměleckým talentem, který byl úspěšně uplatňován při výchově chovanců v ústavech. Všichni zdůrazňovali potřebu uměleckého tvořivého nadšení. Ve 20. létech publikoval u nás Janota⁴ práce o výtvarné produkci psychotiků a alkoholiků, tvorbou duševně nemocných dětí se zabývali Strnad a Skula⁵. Jejich práce o výtvarných projevech desetiletého schizofrenika byla hojně citována ve světovém odborném tisku. Somrová⁶ se věnovala obrazu somatických poruch v kresbě dětí, Herinková a Hajnová⁷ psali o arteterapii v dětské pedopsychiatrii.

Arteterapie jako obor

Arteterapie nikoliv už jen jako intuitivní práce s výtvarnou tvorbou, ale obor postavený na základě praktických poznatků a teoretického rozvažování, se v České republice začal využívat přibližně od 50. let minulého století. Tehdy byla arteterapie výhradně součástí psychoterapie v různých léčebných a psychoterapeutických zařízeních. Prolínala se v ní biomedicínská stránka člověka se stránkou sociální a duchovní. Není divu, že její využití nebylo v té době nikterak podporováno. Až v 70. letech vznikla na půdě Psychoterapeutické společnosti arteterapeutická sekce.⁸

V arteterapeutické sekci se sdružovali zájemci o obor arteterapie, zejména ti, kteří výtvarnou tvorbu při práci s lidmi používali. Především se jednalo o její využití v psychoterapii, takže to byli především lékaři, psychologové, psychoterapeuti, ale i výtvarníci. Nejdůležitější činností arteterapeutické sekce bylo pořádání arteterapeutických dílen a speciálních seminářů včetně kazuistických.

Vzdělávání v arteterapii

³ Augustin Bartoš (1888-1969) byl český pedagog, druhý ředitel Jedličkova ústavu. Prosazoval moderní vyučovací metody ve výchově postižených. V letech 1945-1951 působil i jako lektor defektologie na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy Praha.

⁴ Prof. MUDr. Otakar Janota (1889-1969). Studoval psychózy spojené s vnitřními chorobami. Zabýval se výtvarnými projevy duševně chorých. Známa, ale dostupná již jen v archivech je jeho kniha *Výtvarná díla duševně chorých* (1924).

⁵ STRNAD, M. a SKULA, E. (1960) Ein Fall von Kinderschizophrenie mit ausdrucksvoller Bildproduktion: A case of childhood schizophrenia with expressive picture production. *Acta Paedopsychiatrica: International Journal of Child & Adolescent Psychiatry*, 27, s. 52-61.

⁶ SOMROVÁ, J. (2007), *Symbolika kresby postavy; Somatická onemocnění a psychiatrie*, Písek, 2007: papers from conference. Havířov: GRACENT.

⁷ HERINKOVÁ, L. and HAJNOVÁ, R. (1969). Art therapy and its application in pediatric psychiatry. *Česká Psychiatria*, 65 (5), s. 310-317.

Od počátku 90. let se začaly uskutečňovat systematické výcviky v arteterapii a různé vzdělávací kurzy kratšího či delšího rozsahu. Původně kurz, později rozpracovaný dle požadavků bakalářského studia na vysoké škole, vznikl obor arteterapie na Jihočeské univerzitě v r. 1992/1993.

Arteterapeutický ateliér na pedagogické fakultě v Českých Budějovicích

Počátkem 90. let proběhlo postupně několik kurzů projektivní arteterapie v jihočeském regionu. Tyto kurzy se staly základem, na němž se začalo pracovat na vytváření nového oboru na univerzitě v Českých Budějovicích. Zasluhou PhDr. Milana Kyzoura⁹ bylo na tamější Jihočeské univerzitě v r. 1992 založeno bakalářské studium, ateliér arteterapie, kde je arteterapie vyučována jako samostatný obor. Kombinací teoretické výuky a výcvikových skupin vzdělává tento ateliér budoucí arteterapeuty. Ve výcvikových aktivitách je zde nalézán základ v psychodynamických teoriích v tom smyslu, že na výtvarné artefakty je nahlíženo jako na materiály, v nichž se hromadí nevědomé obsahy a práci s výtvarnou tvorbou lze dospět k náhledu na etiologii a genuzi symptomu. Výtvarný artefakt a proces tvorby je nahlížen obdobně jako volné asociace a sny, tedy fenomény, které vznikly v průběhu imaginativní činnosti představového aparátu. Symbolické exprese či „odhalení se“ v obrazech lehčeji uniknou cenzuře než při verbálním vyjádření. Chápeme-li činnost psychických procesů jako činnost systému složeného ze vzájemně prolínajících se struktur, můžeme si představit, že prožitek tvorby umožňuje přestrukturaci a vzájemnou kompenzaci nedostačivého dostačivým tak, aby byl psychický systém co nejlíže rovnováze, a tedy harmonickému fungování.

Rámcem studia v ateliéru arteterapie spojuje na jedné straně předměty výtvarného zaměření, jako např. dějiny obrazu, psychologie umění, teorie barev, výtvarná symbolika, estetika, na druhé straně psychologické předměty, např. úvod do psychologie, základy arteterapeutické metodiky, psychologie mezilidské komunikace, fylogeneze a ontogeneze výtvarného výrazu, psychologie abnormní osobnosti, základy psychopatologie a konečně sebezkušenostní ateliér, ateliér abreakčních technik, praktické výcviky v analýze výtvarného díla. Součástí studia je autobiografická tvorba a supervize.

⁹ Psychoterapeutická společnost je součástí České lékařské společnosti J.E. Purkyně

⁹ PhDr. Milan Kyzour (1932-2000) byl pedagog, arteterapeut a malíř, ředitel základní umělecké školy v Kaplici, vybudoval zde nejdříve hudební a poté výtvarný obor. Spolupracoval s psychiatrickým oddělením Krajské nemocnice v Českých Budějovicích a s protialkoholní léčebnou v Červeném Dvoře, kde vedl arteterapii s neurotiky a se závislími. Postupem let vypracoval vlastní metodu interpretace výtvarné produkce pacientů založenou na komplexní analýze výtvarného díla. Tato metoda klade důraz na vztahy mezi jednotlivými prvky díla, které nesmějí být vytrhávány z kontextu. Inspirována byla myšlenkami a názory C.G.Junga a S.Freuda ve spojení s vývojovou teorií J.Piageta.

Pokud jde o postgraduální studium, Česká arteterapeutická asociace uspořádala v r. 1998 první pětiletý sebezkušenostní komunitní výcvik, který probíhá v pětiletých intervalech stále. Dále existuje pro široký okruh zájemců z řad pedagogických pracovníků (školní psychologové, speciální pedagogové, pracovníci pedagogických poraden, speciálních pedagogických center, středisek výchovné péče, pracovníky výchovných ústavů apod.) a všech zájemců o arteterapii, kteří mohou arteterapii uplatnit v praxi kontinuálně probíhající dvouletý kurz M. Huptycha¹⁰.

Arteterapie ve zdravotnictví

Arteterapeut může vykonávat své povolání v rozsahu své odborné způsobilosti. Pro činnosti související se zdravotní péčí je připraven kvalifikační kurz, který připravuje jednotlivce k získání odborné způsobilosti k výkonu činností, které přímo souvisejí s poskytováním zdravotní péče. Tento kurz dává účastníkům ucelený soubor vědomostí, manuálních a intelektových dovedností a návyků nezbytných pro jejich pracovní uplatnění. Účastníci kurzu získávají přehled o využití výtvarné tvorby při léčení psychických i psychosomatických obtíží. Získávají poznatky z psychologie potřebné k poznání a pochopení osobnosti pacienta/klienta, dále si osvojují znalosti z oblasti psychoterapie, arteterapie, výtvarné expresivní tvorby a základů veřejného zdraví včetně poskytování první pomoci a dodržování hygienických a epidemiologických požadavků. Kurz je složený z modulů zahrnujících výuku teoretickou, teoreticko-praktickou a praktickou včetně supervize.

Seznamuje např. účastníky kurzu s jednotlivými teoriemi barev od antiky až k počátkům novodobé teorie vnímání barev, se změnami ve výtvarné tvorbě a hledání jejich souvislostí s terapeutickými změnami, s ontogenezí lidského vývoje ve vztahu

k výtvarnému projevu a učí frekventanty pracovat se symboly, symbolickou komunikací

i patologií výrazové symbolizace ve vztahu k diagnostice (MKN-10) a diferencovanými podobami arteterapeutické intervence. Nedílnou součástí je i supervize v arteterapeutickém vzdělávání a zkoumání konkrétního přínosu arteterapie.

Výtvarný modul zprostředkovává účastníkům kurzu takové poznatky, které jim umožní orientaci ve výtvarně-historických kulturních kontextech arteterapie, hlavních funkčních stránkách vizuality a výtvarného zážitku v kontextu teorií estetického zážitku a jejich analýzu.

¹⁰ Miroslav Huptych (1952) básník, aforista, výtvarník, editor, arteterapeut, člen Obce spisovatelů a Mezinárodního PEN klubu, šéfredaktor časopisu Arteterapie. Napsal 5 básnických sbírek. Kolážemi a fotomontážemi ilustroval 42 knih, přes 130 knižních obálek a 28 nástěnných kalendářů. Prezentoval se na více než 30 samostatných výstavách.

Autor vytvořil i Sadu projektivních koláží, která představuje projektivní arteterapeutickou metodu určenou pro kvalifikované arteterapeuty: <http://www.huptych.cz/arteterapie/kurzy/kurz-sada-projektivnich-autorskych-kolazi>

Podrobnější informace o autorovi:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Miroslav_Huptych

<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1030>

<http://www.czechlit.cz/autori/huptych-miroslav/>

Odkazy na autorovy koláže ve světě:

<http://edizionidartefelixfeneon.blogspot.com/2011/07/in-preparazione-il-nuovo-n15-estate.html>

<http://anthropomorphe.blogspot.com/2009/12/good-czech-tradition.html>

<http://tuttalacartadelmondo.blogspot.com/2009/12/miroslav-huptych.html>

<http://edizionidartefelixfeneon.blogspot.com/>

Objasní jim problematiku výtvarných technik a technologií využitelných v arteterapeutické praxi a vztahy mezi uměleckým a psychoterapeutickým přístupem k výtvarné aktivitě.

Interdisciplinární charakter arteterapie

V posledních 20 letech se arteterapie stala oborem, který má interdisciplinární charakter. Kromě toho, že je součástí léčebných postupů v psychoterapii, předpokládá oscilaci v rámci přinejmenším dvou disciplin – oborů psychologických a oborů věnujících se teorii umění. Na jedné straně se tak setkává obecná psychologie, psychologie osobnosti, pedagogická, sociální psychologie, psychologie vývojová, psychopatologie, psychosomatika, psychagogika, psychologické poradenství, psychoprolaxe, dále pak rehabilitace, v rámci aplikovaných disciplin pak např. policejní psychologie, klinická psychologie, jak psychodiagnostika, tak psychoterapie, a zejména psychologie umění, na straně druhé dějiny umění, teorie výtvarného projevu a vizuální studia.

Arteterapie v pedagogické oblasti

V průběhu 80. let narůstala popularita arteterapie zvláště mezi studenty a absolventy speciální pedagogiky a výtvarné kultury, neboť arteterapie byla začleněna do plánů výuky pedagogické fakulty. I dnes je arteterapie častěji zařazována na vysokých školách do učebních osnov pedagogických fakult než lékařských fakult, zdravotně sociálních a sociálně pedagogických škol, i když se vzájemný poměr postupně vyrovnává.

V pedagogické oblasti se v České republice cca od 90. let 20. stol. rozvíjí na průniku esteticko-výchovných a expresivně-terapeutických oborů artefiletika. Vyučuje se na některých pedagogických fakultách jako renomovaná specializace v rámci kateder výtvarné výchovy. Její podstatou je propojení expresivních (uměleckých) aktivit s jejich reflexí, která se uskutečňuje prostřednictvím dialogu v tvůrčí skupině. Reflexe má sloužit k poznávání kultury, lidí, přírody na základě sebepoznávání. Toto výchovné pojetí využívá uměleckých výrazových prostředků k integrativnímu duševnímu rozvoji a k pozitivní prevenci psychosociálních poruch, zejména u dětí a mladých lidí. Cílem artefiletiky je poskytnout člověku příležitost k odhalení vlastních psychických možností i mezí, dát mu šanci nalézat jeho místo a jeho úlohy v lidském společenství a vybavit ho citlivostí k bolesti druhých bytostí. Uvedený způsob poznávání má směřovat k rozvoji tvořivosti, expresivních dovedností, komunikačních a sociálních schopností, adaptivního rozhodování a kritického myšlení. Teoreticky se

artefiletika opírá o psychologické teorie tvořivosti a vyznačuje se jednak důrazem na originalitu a spontaneitu a jednak snahou co nejlépe žáka motivovat a vtáhnout ho do prožitku.

Integrativní model v arteterapii

Arteterapeutické přístupy se postupně rozvíjely v různých institucích pod vedením různě orientovaných arteterapeutů a stavěly svou léčbu na různých účinných faktorech. V některých institucích se pracuje výhradně s procesem výtvarné tvorby (procesuálně). Důraz se klade na skutečnost, že člověk (klient) výtvarně pracuje, arteterapeut obrací klientovu pozornost na pocity při tvorbě, všímá si plynulosti při tvorbě, zárazů spojených s emocemi, nechuti apod. Jinde je kladen důraz na obsah arteterapeutických artefaktů, na témata, která klient zpracovává, na to, co pro něho znamenají, k jakému příběhu z jeho života se vztahují. Pozornost je věnována obsahovým prvkům na obrázcích a kolážích.

Konečně je obvyklé všimnout si formálních prvků, způsobů a stylů výtvarné tvorby klienta, např. jak zvládá perspektivu, jaká je barevnost, jaké vývojové znaky se v jeho výtvarné tvorbě objevují. Protože zkušenosti i výzkumné studie¹¹, které sledovaly souvislost změn ve výtvarné tvorbě a změn v obtížích klientů, vypovídají o statisticky významné korelaci, je snaha směřovat v arteterapii ke změně výtvarné tvorby. Na základě změn v arteterapeutických artefaktech klienta, zvláště ve formálních aspektech, které jsou klientovi doporučeny, se pracuje na redukci jeho obtíží. Integrativním modelem arteterapeutické práce tedy rozumíme práci s procesem, obsahem i formou výtvarné tvorby. Kromě toho je podoba arteterapeutické práce také ovlivněna psychoterapeutickým přístupem arteterapeuta (psychoanalytický, behaviorální, kognitivně behaviorální, existenciálně analytický, daseinsanalytický apod.). I v tomto směru dochází k integritě přístupů, zvláště ve skupinové arteterapii.

Česká arteterapeutická asociace¹²

V roce 1994 vznikla Česká arteterapeutická asociace. Česká arteterapeutická asociace je samostatné profesní sdružení arteterapeutů, ale je otevřená i všem zájemcům o arteterapii. Tato asociace v současné době pracuje na vytváření

profesního statutu arteterapeuta tak, aby standardy vzdělávání byly v souladu jednak se standardy expresivních terapií u nás i se standardy vytvářenými v evropském rozměru.

Cílem a východiskem České arteterapeutické asociace je koordinace úsilí o zkvalitňování české arteterapie. Děje se to především vytvářením příhodného prostoru pro vzájemnou odbornou komunikaci. Dále asociace zabezpečuje kontakty s dalšími obory - zejména s příbuznými expresivně terapeutickými disciplinami a s psychologickými (psychoterapeutickými) a pedagogickými disciplinami. Je organizátorem nebo spoluorganizátorem konferencí a odborných setkání. Podílí se koncepčně na arteterapeutických aktivitách ve zdravotnických, pedagogických, sociálních i jiných institucích a na výzkumech vztahujících se zejména k umění, psychologii, psychoterapii a pedagogice. Rozvíjí stále více spolupráci též s dalšími typy expresivních terapií (muzikoterapií, taneční terapií a dramaterapií).

Časopis Arteterapie¹³

Od roku 2002 vydává Česká arteterapeutická asociace odborný časopis Arteterapie. V posledních letech se frekvence jeho vydávání ustálila na třech číslech ročně. Časopis obsahuje odborné články, eseje a kazuistiky, recenze a informace o dění v arteterapii. Informuje též o dění v oblastech muzikoterapie a dramaterapie zároveň s dalšími společnostmi pro expresivní terapie - muzikoterapeutickou, dramatarapeutickou a taneční.

Je určen nejen čtenářům arteterapeutické obce, ale jeho cílem je mapovat rozličné aktivity, zkušenosti terapeutů i klientů, šířit informace o dění v ČAA, zveřejňovat teoretická pojednání na odborná témata z oblasti arteterapie či z oborů blízkých (dějiny umění, výtvarné umění aj.), zařazovat recenze na knižní novinky, články o jednotlivých pracovištích apod.

Dnes je arteterapie přesně definována a vymezena ve svých kompetencích v podkladech pro ministerstvo zdravotnictví. Také artefiletika je dobře definována a ukotvena v pedagogické teorii. Ve svém působení arteterapie směřuje do dvou linií, a

sice jednak do léčebné sféry (nelékařské povolání poskytující zdravotní péči) a jednak do pedagogické sféry (artefiletika). V současné době pracujeme na zařazení arteterapie do příslušných odborných společností a na její kotvení v zákonech ministerstva zdravotnictví, ministerstva práce a sociálních věcí a ministerstva školství. Rádi bychom získali další možnosti zahraničních kontaktů s odbornými či profesními arteterapeutickými institucemi.

¹¹ LHOTOVÁ, M (2010) *Proměny výtvarné tvorby v arteterapii*. České Budějovice: Scientia.

¹² <http://www.arteterapie.cz>

¹³ <http://www.arteterapie.cz/index.php?kategorie=casopis>

Potřeba tvořivosti jak ve sféře vědy a techniky, tak ve sféře umění stále přetrvává. Výtvarný projev je závislý na souhře subjektivního smyslového poznání, hloubce prožívání, představivosti a fantazie, individuální kvalitě prožitků, dojmů, myšlení, vůle, temperamentu, zájmů, postojů a potřeb. Psychologické pozadí výtvarné tvorby může být rozvíjeno v souvislostech složitého procesu, v němž se představa a fantazie prolínají s ostatními složkami psychiky. O takovýto rozvoj se arteterapie v České republice snaží.

PhDr. Ing. Marie Gabriela Lhotová, Ph.D., předsedkyně České arteterapeutické asociace

PhDr. Ing. Marie Lhotová, Ph.D., klinická psycholožka a arteterapeutka se soukromou terapeutickou praxí v Praze, odborná asistentka katedry psychologie Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, supervizorka v oboru arteterapie. Předsedkyně České arteterapeutické asociace. Arteterapii vystudovala v ateliéru arteterapie pedagogické fakulty v Českých Budějovicích, doktorát v oboru klinická psychologie s tématem *Proměny výtvarné tvorby jako příznak osobnostního vývoje v arteterapii* obhájila na katedře psychologie Univerzity Palackého v Olomouci.



ZDROJE

- BARTOŠ, A. R. (1943) *Neobvyklé psaní*. Praha: Jedličkův ústav.
- Adamec, J.; Hlaváčková, L. a Svobodný, P. (1988) *Biografický slovník Pražské lékařské fakulty 1348-1939, díl I (A-K)*. Praha: Univerzita Karlova
- HERINKOVÁ, L. a HAJNOVÁ, R. (1969) Arteterapie a její využití v pedopsychiatrii. *Československá psychiatrie*, 65 (5), s. 310-317.
- HERINKOVÁ, L. and HAJNOVÁ, R. Art therapy and its application in pediatric psychiatry. *Československá psychiatrie*, 65 (5), s. 310-317.
- JANOTA, O. (1944) *Neurologicko-psychiatrické či samostatné neurologické a samostatné psychiatrické oddělení v okrskových nemocnicích?* Praha: Mladá generace lékařů.
- JANOTA, O. (1924) *Výtvarná díla duševně chorých*. Praha (vlastním nákladem).
- SKULA, E. a PLUSZKAIL, L. (1983). *Z dějin a současnosti Psychiatrické léčebny ve Šternberku*. Krajské vlastivědné muzeum.
- STRNAD, M. a SKULA, E. (1960) Ein Fall von Kinderschizophrenie mit ausdrucksvoller Bildproduktion: A case of childhood schizophrenia with expressive picture production. *Acta Paedopsychiatrica: International Journal of Child & Adolescent Psychiatry*, 27, s. 52-61.
- SOMROVÁ, J. (2007), *Symbolika kresby postavy; Somatická onemocnění a psychiatrie*, Písek, 2007: příspěvek z konference. Havířov: GRACENT
- VONDRÁČEK, V. (1978) *Lékař dále vzpomíná*. Praha: Avicenum.
- Výroční publikace o Jedličkově ústavu - JÚŠ 100 LET. (2012)
- Významné osobnosti české medicíny II. (1997) Praha : Léčiva.